

Çetinkaya, M. Y., Yağcı, K. ve Önek, M. (2022). "Erzurum'un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 53: Özel sayı 2, Denizli, ss. Ö327-Ö339.

ERZURUM'UN TERMAL TURİZM POTANSİYELİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA*

Mehmet Yavuz ÇETİNKAYA**, Kamil YAĞCI***, Muhammet ÖNEK****

Öz

Coğrafi olarak dünyanın en önemli jeotermal kuşaklarından birinde yer alan Türkiye, sahip olduğu doğal termal su kaynakları ve nitelikleri açısından popüler termal turizm destinasyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin termal turizm potansiyeli içerisinde, Doğu Anadolu Bölgesinde Palandöken Dağı eteklerinde kurulmuş olan Erzurum, tarihî, kültürel ve arkeolojik zenginliklerin yanında termal turizm bakımından da önemli bir potansiyele sahiptir. Bu araştırma, tarihsel süreç içerisinde coğrafi konumunun sağladığı avantaja sürekli yerleşim yeri olarak kullanılan Erzurum'un termal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasını ve alternatif turizm türü olarak kullanılabilirliğini incelemenin yanında termal turizmin gelişmesini sağlayacak öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla termal turizm üzerine kavramsal olarak literatür taraması yapılmış ve daha önceki yıllarda yapılmış olan araştırmalar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma, Erzurum'un başta Aziziye, Pasinler ve Köprüköy ilçeleri olmak üzere hemen tüm çevresinde hem nitelik hem de nicelik olarak pek çok termal su kaynağına sahip olmasına rağmen bu potansiyelini etkili ve verimli bir şekilde kullanamadığını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Erzurum ilinin termal turizm potansiyelini değerlendirerek arzu edilen sonucu elde edebilmesi amacıyla mevcut durum göz önünde bulundurularak bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Termal Turizm, Erzurum, Türkiye.

A CONCEPTUAL RESEARCH ON THE THERMAL TOURISM POTENTIAL OF ERZURUM

Abstract

Türkiye, which is geographically located in one of the world's most important geothermal zone, is recognized as one popular thermal tourism destination due to its natural thermal water resources as well as their qualities. Within Türkiye's thermal tourism potential, Erzurum, located on the foothills of Palandöken Mountain in Eastern Anatolia Region, has a significant potential for thermal tourism as well as historical, cultural, and archaeological riches. This study aims to unveil the thermal tourism potential of Erzurum, which has been used as a permanent settlement in the historical process with the advantage of its geographical location and examine the usability of thermal tourism as an alternative tourism type, as well as developing the recommendations that will enable thermal tourism to progress. For this purpose, a conceptual literature review on the subject of thermal tourism was conducted, and previous years' research was thoroughly examined. The study revealed that Erzurum does possess a great number of thermal water resources in both quality and quantity in almost all of its surroundings, particularly in the districts such as Aziziye, Pasinler, and Köprüköy. However, it is unable to utilize this potential effectively and efficiently. In this sense, considering the current situation, some recommendations were developed in order to assess the thermal tourism potential of Erzurum and achieve the desired outcome.

Keywords: Health Tourism, Thermal Tourism, Erzurum, Türkiye.

*Bu çalışma 20-21 Mayıs, 2022 tarihleri arasında düzenlenen Sürdürülebilir Termal Turizm Kongresi'nde sözlü olarak sunulan "Erzurum'un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma" başlıklı bildirdiden üretilmiştir.

**Dr, Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:mehmetyavuzcetinkaya@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4561-1310>)

***Doç.Dr, Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:kyagci@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8130-7060>)

****Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ERZURUM.
e-posta: muhammetonek@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8110-3607>)

1. GİRİŞ

Turizm kavramı, 20. yüzyıla ait modern bir kavram olarak kabul edilmesine rağmen turizm amacıyla yapılan seyahatlerin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir (Kozak vd., 2015:2). Tarihsel süreç içerisinde insanlar, farklı sebeplerden dolayı bireysel ve/veya gruplar halinde seyahate yönelmişlerdir. Göçler, savaşlar, ticaret, yeni besin kaynakları ve barınma alanları arayışı ve sağlık gibi faktörler insanların seyahat etmesini sağlayan temel nedenler arasında yer almıştır (Zengin ve Eker, 2016:166). Turizm sektöründe özellikle son yıllarda yaşanan gelişmeler, tüketicilerin turizm eğilimlerini, turizm faaliyetlerinden beklentilerini ve turistik ürünlere yönelik tercihlerini hızlı bir şekilde değiştirmektedir (Erdoğan ve Aklanoğlu, 2008:83). Bu bağlamda turizm kavramına ve tatil anlayışına yönelik arz kaynaklarına her geçen gün yeni turistik ürünler dâhil olarak uluslararası turizm pazarındaki küresel rekabet hızlanmaktadır (Bucak ve Özkaya, 2013:7). Özellikle deniz, kum ve güneş üçlemesi gibi geleneksel tek tip turistik ürün ve tatil eğilimi güncelliğini yitirmekte; doğa, kültür, gastronomi ve inanç temelli çekiciliklere sahip yerler ve mekânlar, yaylalar ve termal kaynaklar, insanların dikkatini çekmekte ve dolayısıyla kültür turizmi, gastronomi turizmi, eko turizm, inanç turizmi, kırsal turizm ve termal turizm gibi özel ilgi turizm çeşitleri daha belirgin hale gelmektedir (Emekli, 2004:147).

Tarihsel olarak kökleri antik döneme kadar uzanan ve günümüzde sağlık turizmi kapsamında değerlendirilen termal turizm, alternatif turizm kapsamında ön plana çıkan turizm türlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Bucak ve Özkaya, 2013:7; Tuna, 2019:117). Türkiye, konum olarak üç kıtanın birleştiği, dört denizin kesiştiği bir bölgede ayrıcalıklı bir lokasyona ve binlerce yıllık tarihsel ve kültürel geçmişe sahip olmanın yanında (Gürdal, 2000:13) önemli jeotermal kaynakları bünyesinde bulunduran termal turizm açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır (Özbek, 1991:15; Tavşan, 2012:16; Balcıoğulları, 2014:290; Dereli ve Temizkan, 2019:322). Alp-Himalaya Jeotermal Kuşağı üzerinde yer alan Türkiye'deki (Ünal, 2003:117) termal su kaynakların; fiziki ve kimyasal yapıları, tedavi edici özellikleri, debi seviyeleri: 2-500 lt/sn ve sıcaklık düzeyleri: 20-100 °C itibarıyla; bir başka ifade ile nitelik ve nicelik olarak Avrupa'daki muhtemel rakip ülkelerin termal su kaynaklarından daha üstün özelliklere sahip olduğu ve bu bağlamda farklılaştığı kabul edilmektedir (Özbek, 1991:15; Çiçek ve Avderen, 2013:27; Balcıoğulları, 2014: 290). Türkiye'de bulunan termal su kaynakları bölgesel olarak incelendiği zaman, Ege Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Marmara Bölgesinin ön plana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Emir ve Durmaz, 2008:25). Bu bölgeler haricinde başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere diğer bölgelerde de kısmi olarak önemli termal su kaynakları bulunmaktadır. Türkiye'deki termal su kaynaklarının dağılımı ise; Ege Bölgesi % 33,5; Orta Anadolu Bölgesi % 28; Marmara Bölgesi % 20; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri % 10; Akdeniz Bölgesi % 4,6 ve son olarak Karadeniz Bölgesi % 3,5 olarak açıklanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000; akt Emekli, 2004:150).

Erzurum, doğal ve kültürel güzellikleri, tarihî eserleri, arkeolojik alanları, zengin mutfak yapısı ve gastronomik değerleriyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihî İpek Yolu'nun Anadolu'daki stratejik duraklarından biri olan Erzurum, tarihsel süreç içerisinde Türklerin Anadolu'ya açılan kapısı misyonunu üstlenmiş; Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinden günümüze korunarak ulaşmış tarihi eserlere ek olarak (Go Türkiye, 2022) 17. yüzyılın önemli seyyahlarından Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine konu olmuş termal su kaynaklarını bünyesinde bulunduran (Balcıoğulları, 2014:297) en eski ve yüksek yerleşim yerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erzurum, kış ve kültür turizmi ile birlikte sağlık turizmi özelinde termal turizm açısından da zengin bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı: Erzurum ilinin termal turizm potansiyelini kavramsal olarak analiz etmektir. Termal turizmin alternatif turizm türü olarak kullanılabilirliğini incelemek, termal turizmin gelişmesini ve diğer turizm türlerine entegre olmasını sağlayacak öneriler geliştirmek araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Bu araştırma, (i) Erzurum'un termal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması hakkında daha önce gerçekleştirilmemiş bir çalışmayı ortaya koyduğu (ii) gelecek dönemde termal turizmin Erzurum'da gelişmesini sağlayabilecek öneriler geliştirdiği (iii) yerel ölçekteki termal merkezlerin ve tesislerin gelişip tanıtılmasına ilişkin önerileri kapsadığı (iv) termal turizm üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kaynak rehber olacağı (v) termal turizm bağlamında akademik literatüre katkı sağlayacağı vb. nedenlerle önem arz etmektedir.

2. LİTERATÜR (KAVRAMSAL / KURAMSAL ÇERÇEVE)

Termal turizm, etimolojik olarak *term* sözcüğü, Latince sıcak anlamı taşıyan *thermos* kelimesinden gelmektedir. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yerel halkın kullanmış olduğu banyoları adlandırmak için kullanılan *term* kelimesi, daha sonraki yıllarda su alınan yerleri tanımlamak için kullanılmıştır. Termal, doğal ve sıcak şifalı suları ve kaynakları; termik, suların sıcaklık özelliğini ve termalizm ise, doğal sıcak su kaynaklarını incelemek ve sağlık amacıyla yararlanmak anlamında kullanılmaktadır (Özbek,1991:15;Kahraman, 1991:5;Temizkan, 2015:38). Genel olarak jeotermal su kaynaklarının sağlık amacıyla gerçekleştirilen seyahatlerde; öncelikle tedavi olmak, dinlenmek, zindeleşmek, eğlenmek vb. amaçlarla kullanılması bağlamında sağlık turizmi içinde değerlendirilen termal turizme (Kozak vd., 2015:33) yönelik literatürde farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı termal turizmi, *"termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü"* olarak tanımlamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü ise termal turizmi, *"termal sular yöresindeki çevre ve iklim faktörleri ile birlikte insan sağlığına olumlu katkı sağlamak üzere hekim denetimi, gözetimi ve programında; fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi uygulamalar ile birlikte sunulan ve çoğu kez rehabilite edici olan sağlık hizmetleri"* olarak tanımlamıştır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022). Literatürde yapılan bir diğer tanıma göre termal turizm: belirli düzeyde sıcaklığa sahip, insan sağlığı için yararlı mineraller içeren ve doğal olarak yeryüzüne çıkan şifalı suların, çamurun ya da buharın sağlık amacıyla kullanılması suretiyle gerçekleşen turizm türü olarak tanımlanmıştır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002:191; İbret, 2007:137; Köroğlu, 2015:132). Bir başka anlatımla, sağlık turizmi kapsamında değerlendirilen termal turizm, şifalı su kaynaklarının sağlık amacıyla içilmek suretiyle tüketilmesi ve dış tatbiklerde kullanılması maksadıyla turistlerin konaklama, ağırlama, ulaşım vb. ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan çok yönlü yapıya sahip bir alternatif turizm türü olarak nitelendirilmektedir (Doğaner, 2001:74; Bulut ve Girgin, 2001:61). Termal turizm kapsamında gerçekleştirilen temel uygulamalar ise: kaplıca tedavisi, fizyoterapi, talassoterapi, hidroterapi, balneoterapi, peloidoterapi ve klimaterapi olarak bilinmektedir (Kozak, 1991:34; Çetinkaya ve Zengin, 2009:181). Bu temel uygulamalar hakkında aşağıda bilgi verilmiştir (Çetinkaya ve Zengin, 2009:181; Tengilimoğlu, 2013:78-79; Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022).

▪ **Kaplıca Tedavisi:** Toprak, yer altı ve deniz kaynaklı mineralli sular, gazlar, şifalı çamurlar (peloidler) ve iklimsel unsurlar vb. doğal tedavi unsurlarının kür tarzında uygulandığı tedavi sistemidir.

▪ **Fizyoterapi:** Kaplıca tedavisinde uygulanan elektroterapi, masaj, egzersiz tedavisi ve diğer yöntemlerdir.

▪ **Talassoterapi:** Koruyucu ve tedavi edici ve/veya kür amaçlı olarak tıbbi denetim ve gözetim altında deniz ve çevresine özgü tüm yararlı etkenlerin, yani deniz ilikimi, deniz suyu, deniz çamurları, yosunlar, kum ve denizden elde edilen diğer maddelerin değişik yöntemlerle kullanıldığı tedavi sistemidir.

▪ **Hidroterapi:** Özel olarak amaca uygun şekilde tasarlanmış havuzlarda, eğitilmiş personel denetim ve gözetiminde gerçekleştirilen nöromuskuler fonksiyonları geliştirme ve iyileştirme amaçlı bir havuz tedavi programıdır.

▪ **Balneoterapi:** Termomineral sular, mineralize termal sular, şifalı çamurlar (peloidler) ve gazlar gibi doğal tedavi unsurlarının içme, banyo ve soluma (inhalasyon) yöntemleri aracılığıyla kür tarzında tedavi amaçlı uygulanan bir uyum-uyarı tedavisidir.

▪ **Peloidoterapi:** Doğal, jeolojik veya biyolojik olaylar sonucu oluşan organik veya inorganik maddeler olan şifalı çamurların banyo, paket ve tampon şeklinde gerçekleştirilen tedavi yöntemidir. Halk arasında şifalı çamurların tedavi yöntemi olarak da bilinmektedir.

▪ **Klimaterapi:** Hava sıcaklığı, rüzgar hızı ve şiddeti, güneş ısınımı, nem gibi iklimsel unsurların dozlaşmış ve sistematik kür tarzında uygulanmasını kapsayan tedavi yöntemidir.

M. Önek

Tarihsel süreç içerisinde sağlık, insanoğlunun sürekli arayışı içinde olduğu en önemli konulardan biri olmuştur (Kozak vd., 2015:31). İnsanlar, ilk çağlardan itibaren hayatın vazgeçilmez temel ögesi ve yaşam kaynağı olan suyu sağlıklarını korumak ve hastalıklarından kurtulmak amacıyla kullanmışlardır (Kök, 2013:1). Yüzyıllar boyunca kültürel değişimin temel bileşeni olan su, insanların birlikte yaşama kültürüne sahip olmasını sağlamıştır. Tarih öncesi dönemden günümüze kadar ulaşabilmiş bilgi kaynaklarının oldukça kısıtlı olması nedeniyle termal turizmin geçmişi hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmak mümkün olmasa da; termal su kaynaklarının insanlar tarafından sağlık ve dinlenme amacıyla kullanılmaya başlamasının çok eski dönemlere gittiği yaygın olarak kabul edilmektedir (Giritöğlü, 2015:39).

Anadolu coğrafyası üzerinde bulunan pek çok kalıntı ve sayısız eser, bu topraklar üzerinde termal su kaynaklarının yaygın bir şekilde kullanıldığı düşüncesine sahip olmamızı sağlamaktadır. Arkeolojik çalışmalar, termal su kaynaklarının Persler, Romalılar, Türkler, Makedonlar ve Mısırlılar tarafından 5000 yıldır sağlık, dinlenme, zinde kalma vb. amaçlar için kullanıldığını ortaya çıkarmıştır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022). Termal kaynakların, ilk çağlarda sağlık ve dinsel amaçlı olarak kullanılmış olduğu kabul görmüş (Giritöğlü, 2015:39) daha sonraki dönemlerde, Roma ve Bizans İmparatorlukları zamanında ise tedavi ve spor amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Doğaner, 2001:75; Zengin ve Eker, 2016:166; Tuna, 2017:27). Roma İmparatorluğu Dönemi'nde oldukça önem kazanan termal su kaynakları, savaşlarda yaralanan askerlerin sağlığına hızlı bir şekilde kavuşması ve kuvvet kazanması amacıyla yoğun olarak kullanılan mekânlar haline dönüşmüştür ve bu bağlamda Roma İmparatorluğu hükmettiği farklı bölgelerdeki termal su kaynakları üzerine önemli termal tesisler inşa etmiştir (Taşlıgil, 1995: 300; Akbulut, 2010:36). Roma İmparatorluğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu da termal su kaynaklarını benzer amaçlar için kullanmışlardır (Bucak ve Özkaya, 2013:11). XIX. yüzyıl sonrasında termal su kaynakları, sistemli bir şekilde insan sağlığı için tedavi amaçlı kullanılmaya başlanmıştır (Topay ve Küçük, 2010: 84). Günümüzde ise termal turizm, insanların sağlıksız, stresli ve monoton kent hayatından uzaklaşmak, kimyasal ve yapay tedavi yöntemlerinden kaçınmak ve doğaya dönmek gibi amaçlar taşıması, Avrupa'daki yaşlı nüfusun artma eğiliminde olması, termal turizmin 12 ay boyunca yapılabilir olması ve tedavi sürecine bağlı olarak konaklama süresinin uzaması vb. değişkenler nedeniyle ön plana çıkmaktadır (Özbek, 1991:15; Çetin, 2011:902). Bu durumun ortaya çıkmasında, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme ve bu bağlamda büyük şehir hayatının neden olduğu çevresel sorunların, problemlerin ve zorlukların sebep olduğu; insanların tatillerini güneşli, doğaya yakın, kültür, spor ve eğlence aktivitelerini kapsayan bir ortamda geçirme isteği yatmaktadır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002:191).

Günümüzde sağlık turizmine ve bu kapsamda bilinen en doğal ve eski tedavi yöntemi olan ve tarihsel süreç içerisinde şifa kaynağı olarak görülen termal su kaynaklarına ilginin sürekli arttığını söylemek mümkündür. Termal su kaynaklarının insan sağlığındaki önemini kavrayan ülkeler, turizm hareketlerinin gelişmeye başlaması ile termal turizme yönelmişlerdir. Turizm sektöründe termal turizme yoğun ilgi gösterilmesinin temel nedenleri arasında: yüksek kâr marjı, mevsimsellik özelliğinin olmaması ve uzun konaklama süresi gerektirmesi sayılabilmektedir (Kozak vd., 2015:31). Termal turizmin diğer turizm türlerinden farklılaşmasını sağlayan bazı ayırt edici özellikleri bulunmaktadır (Özbek, 1991:17; Öztürk ve Bayat, 2011:147; Albayrak, 2013:123; Köroğlu, 2015:133; Şenol, 2016: 83). Bu özellikler:

- (a) gerek hasta gerekse sağlıklı insanların kullanması,
- (b) iyileştirici özelliğinin yanında eğlenme, dinlenme ve zinde kalma imkânı sağlaması,
- (c) tüm yıl boyunca yapılabilir olması ve katılımcıların iyileşme sürecine bağlı olarak uzun konaklama süresine sahip olması,
- (d) uzmanlık gerektiren bir turizm türü olması ve yüksek gelir ve istihdam oranı ile ekonomik katkı sağlaması ve son olarak,
- (e) işletme maliyetlerinin yüksek olması ve rekabet üstünlüğü sağlaması,

M. Önek

Ayrıca termal turizmin topluma, insanlara, kurum ve kuruluşlara sağlamış olduğu bazı avantajlar bulunmaktadır. Bu avantajlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından aşağıda yazıldığı gibi açıklanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1998; akt Özdipçiner, 2018:27).

- İnsan sağlığı üzerinde doğrudan iyileştirme özelliğine sahip olması,
- Kür parkı, yeşil açık alan düzenlemeleri ve rekreatif kullanımlar vb. doğal çevre uyumlu tesisleri bünyesinde barındırması,
- Turizmin mevsimsellik özelliğini ortadan kaldırması ve tüm yıl boyunca yapılmasını sağlaması,
- Doğayla iç içe olan alternatif turizm türleri, yayla turizmi, kış turizmi vb. turizm türleri ile kolay entegre olması ve bölgesel turizm çeşitliliğini artırması,
- Bölge kalkınmasına katkı sağlaması,
- Turizmin ülke geneline yayılması ve dolayısıyla yöresel potansiyelin değerlendirilmesi,
- Termal turizm kapsamında kurulan tesislerin, yatırım açısından maliyetini hızlı olarak geri ödeme özelliğine sahip olması,
- Tüm yıl boyunca yüksek oranda doluluk seviyesi sağlaması,
- İstihdam yaratma özelliğine sahip olması,

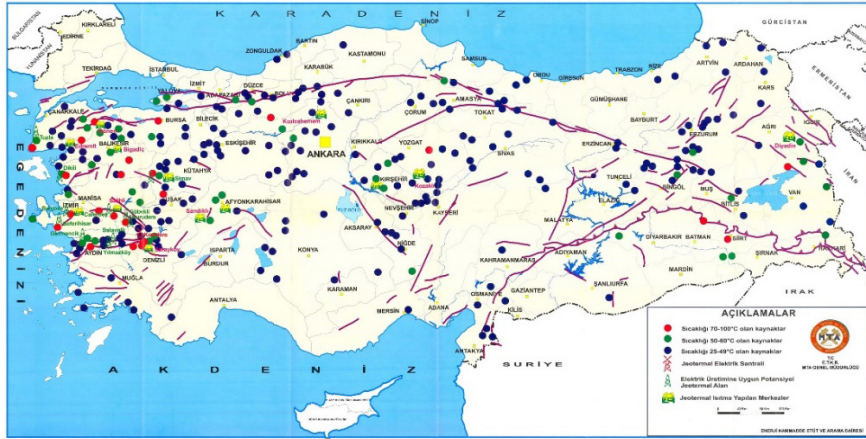
Termal su kaynaklarının sağlık maksatlı kullanımı Türkiye’de gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle aktif deprem kuşakları ve derin kırık hatları ile farklı ve zengin maden kaynaklarına sahip yapısal özellik gösteren bir ülkedir (İbret, 2007:138). Türkiye, jeotermal kaynaklar açısından yüksek potansiyele sahip bir ülke olarak olası rakipleri arasında ön plana çıkmaktadır (Kahraman, 1991:10; Kozak, 1991:33). Jeotermal su kaynakları açısından dünya genelinde ilk 7 ülke arasında olan Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında ise 1. ülke konumunda bulunmaktadır. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre Türkiye genelinde sıcaklık düzeyleri 20-100 °C, saniyelik debileri 2-500 lt/sn arasında değişiklik gösteren 1500’den fazla doğal termal su kaynağı bulunmakla birlikte bunların sadece 229 tanesi termal turizm kapsamında aktif olarak kullanılmaktadır. Tablo 1, termal turizm kapsamında aktif olarak kullanılmasının yanı sıra içme suyu olarak da tüketilen bu termal su kaynaklarının Türkiye’deki bölgelere dağılımı halini göstermektedir. Diğer taraftan termal tesis sayısı ise toplam olarak 46 şehirde 190 civarında bulunmaktadır (Selvi, 2011:288; Zaman ve Birinci, 2011:427; Çiçek ve Avderen, 2013:27; Albayrak, 2013:126; Zengin ve Eker, 2016:170; Şenol, 2016:64). Bu bağlamda Türkiye, dünyadaki jeotermal kaynakların % 63, 5’ine sahip olan Çin, ABD, Japonya ve İzlanda’dan sonra dünyanın en zengin termal su kaynaklarına sahip beşinci ülkesi konumundadır (Lund ve Freeston, 2001:32).

Tablo 1: Türkiye’deki Termal Turizm Kaynaklarının Bölgesel Dağılımı

Bölge Adı	Soğuk Sular (0-19 ^o C)	Sıcak Sular (20-25 ^o C)	Sıcak Sular (36-36 ^o C)	Çok Sıcak Sular (46-99 ^o C)	Toplam
Marmara	7	8	8	30	53
Ege	5	17	28	31	81
İç Anadolu	10	10	14	17	51
Karadeniz	4	4	3	3	14
Akdeniz	1	3	2	-	6
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	4	7	8	5	24
Toplam	31	49	63	86	229

(Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022)

Türkiye'deki termal su kaynaklarının, kaynakların büyük bir kısmının doğal olarak çıkması, kür tedavileri için gerekten mineral seviyesinin yüksek olması, kükürt, tuz ve radon oranı açısından yoğun olması, kaynakların lokasyon olarak buldukları bölgelerin iklimine paralel olarak kür sezonunun uzun olması gibi özellikleri dünya genelindeki muhtemel rakipleri arasında Türkiye'nin pozitif yönde farklılaşmasını sağlamaktadır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022). Termal su kaynakları, sahip oldukları fiziksel ve kimyasal nitelikler açısından çeşitli hastalıklara ve rahatsızlıklara karşı iyileştirici özelliğe sahip olmakla birlikte tarihsel süreç içerisinde insanlar tarafından sürekli olarak kullanılmıştır. Günümüzde termal su kaynaklarının önemi oldukça artmış ve bu nedenle, Türkiye'nin farklı bölgelerinde turistik ürün olarak kullanılmaktadırlar. Türkiye'de termal su kaynaklarının olduğu bölgelere ilişkin harita Resim 1'de gösterilmektedir.

Resim 1: Türkiye Jeotermal Kaynaklar Dağılımı ve Uygulama Haritası

(Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2022)

2.1. Erzurum'un Termal Turizm Kaynakları

Erzurum, MÖ 4000'lere uzanan geçmişi ve 6000 yıllık tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu jeopolitik konumu açısından farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olmanın yanı sıra önemli ticaret yollarının Anadolu'ya açılan kapısı misyonunu üstlenmiş en eski yerleşim yerlerinden biri olarak tarihî ve kültürel anlamda büyük bir mirasa sahiptir (Kotan, 2018:49). Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Erzurum, coğrafi konumu itibarıyla deniz seviyesinden 1950 m yüksekliğe sahip olmakla birlikte 25.355 km² yüzölçümü ve 767.848 bin nüfusu ile Türkiye'nin en büyük yerleşim yerlerinden biridir. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın verilerine göre jeotermal kaynaklar bakımından zengin olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük şehirlerinden biri olan Erzurum, sınırları içerisinde bulunan termal su kaynaklarına ait özellikler dikkate alındığı zaman genel termal su kaynağı kıstaslarına¹ uygun olan 170'in üzerinde termal su kaynağına sahiptir (KUDAKA, 2022; Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

Erzurum'un sahip olduğu termal su kaynakları, genellikle tektonik kökenli özellik göstermekle birlikte suların sıcak fay kaynakları olarak 1000 m derinlikten beslendikleri bilinmektedir. Bu termal su kaynakları, fiziksel ve kimyasal özellikleri açısından oldukça üstün değerlere sahip olmakla beraber termal turizm açısından uygun alanlar yaratmaktadır. Halk arasında termal kaynakların çoğu *çermik*² olarak adlandırılırken küçük bir kısmı ise *içme* veya *kaynarca* olarak isimlendirilmektedir. Erzurum'da termal turizm açısından aktif olarak kullanılan ve tesisleşmenin belli oranda gerçekleştiği ana termal su kaynakları bulunmakta ve şehrin termal turizm potansiyelini ortaya koymaktadır. Su sıcaklıkları 26-40 °C ve debileri 1.5-15.0 lt/sn arasında değişiklik gösteren bu termal su kaynakları, Azizye ve Pasinler ilçelerinde bulunan kaplıcalar ve Köprüköy'de bulunan Çoban Dede Kaplıcası [Deli Çermik]³ olup bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır (Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

1 **Termal Su Kaynak Kıstasları:** Termal su kaynağının tedavi amacıyla kullanılabilmesi için su kaynağının doğal olarak yerin altından çıkan termal su olması, sıcaklık seviyesinin 20° C üzerinde olması ve içerisinde çeşitli mineralleri barındırması gerekmektedir (KUDAKA, 2022).

2 **Çermik:** Halk arasında üstü açık olan ve banyo yapmak amacıyla kullanılan sıcak şifalı su kaynaklarına verilen isimdir. Bu isim, üzeri açık ılıca anlamında kullanılmakla beraber şifalı su kaplıca niteliğine dönüştükten sonra da kullanılmaya devam etmiştir (Bastem, 1997:21).

3 **Çoban Dede Çermik:** Coşkun bir şekilde kaynayan suyundan dolayı Erzurum halkı tarafından *Deli Çermik* olarak da adlandırılmaktadır (Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

M. Önek

Literatürde Erzurum'un termal turizm potansiyeli üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kotan (2018) termal turizm potansiyelini alternatif turizm ürünü olarak incelediği araştırmasında termal turizm tesislerinin yeterli olup olmadığı ve bu tesisleri kullanan turistlerin memnuniyet düzeylerinin nasıl şekillendiği sorularına cevap aramıştır. Araştırma sonucunda Erzurum'un termal turizm kapsamında öne çıkan bir destinasyon olmadığı sonucuna varılmıştır. Akpınar Külekçi, Sezen ve Gencer (2019) tarafından yapılan çalışmada, Erzurum'un turizm potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmış, ilgili çalışmada Erzurum'un sahip olduğu termal su kaynaklarının termal turizm açısından büyük bir avantaj sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada elde edilen bir diğer bulgu ise, Erzurum'un termal su kaynakları yönünden güçlü bir destinasyon olmasına rağmen, termal turizm amaçlı gelen *küristlere*⁴ hizmet verebilecek yüksek standartlara sahip konaklama işletmelerinin olmayışı zayıf yön olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu araştırma, Erzurum ilinin sahip olduğu termal su kaynaklarını ikincil verilerle kavramsal olarak inceledikten sonra ilgili literatüre katkı sağlayacak olup bu ve benzeri araştırmaların gerçekleştirilmesi Erzurum'un mevcut termal potansiyelini değerlendirmek ve bu potansiyeli turizm bağlamında geliştirmek açısından önem arz etmektedir. Erzurum'da termal turizm kapsamında aktif olarak hizmet veren bazı termal su kaynakları hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

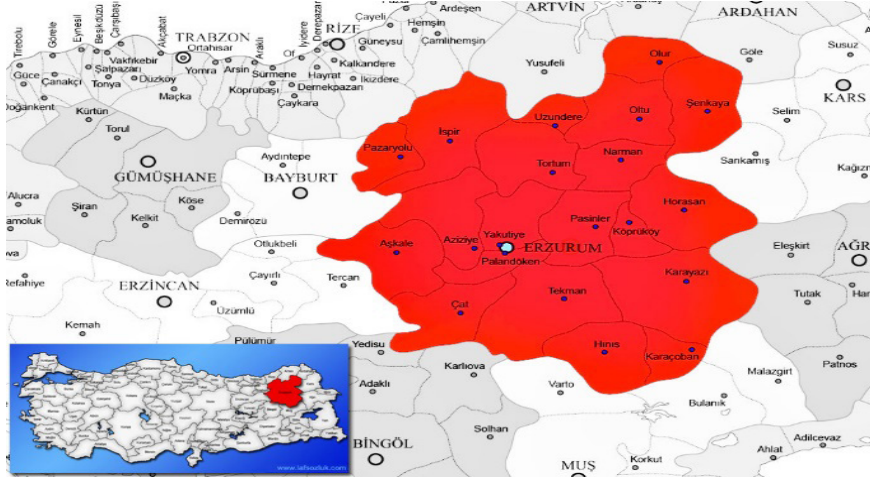
Aziziye Kaplıcaları: Erzurum il merkezine en yakın konumda, şehrin 15 km batı tarafında deniz seviyesinden yaklaşık olarak 1850 m yükseklikte olan; eski ismiyle *Ilıca* olarak bilinen ve günümüzde Erzurum-İstanbul karayolu üzerinde konumlanan Aziziye ilçesinde bulunmaktadır. Tarihsel geçmişi MÖ 4000'li yıllara kadar uzanan Aziziye ilçesinde bulunan kaplıcalardaki termal su kaynaklarının sıcaklık seviyesi 39 °C ve debisi 25 lt/sn iken suyu sodyum, klorür ve bikarbonatlı içeriğe sahiptir (Aziziye Belediyesi, 2022). XVII. yüzyılda Erzurum'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Aziziye Kaplıcalarının konumu ve özellikleri hakkında bazı bilgiler vermiş ve seyahatnamesinde *"Erzurum Kazasının batı tarafında görülmeye değer bir ılıca vardır. Ancak her sene bir adam boğulur, ama gayet faydalıdır. Suyu gayet sıcaktır, ancak soğuk su karıştırılınca ılık olur"* şeklinde anlatmıştır (Balcıoğulları, 2014:297). Aziziye Kaplıcalarının suyunun bazı hastalık ve rahatsızlıklara karşı tedavi edici özellikleri bulunmaktadır. Bunlar, sinir sistemi ve göz hastalıkları, metabolizma rahatsızlıkları, beslenme bozuklukları ve romatizmal rahatsızlıklar olarak bilinmektedir (Bastem, 1997:73). Ayrıca günümüzde deri hastalıklarına karşı olumlu etkisi olduğu söylenen Aziziye Kaplıcalarını Evliya Çelebi de *"uyuzla karşı gayet faydalıdır"* şeklinde ifade etmiştir (Balcıoğulları, 2014:297).

Pasinler [Hasankale] Kaplıcaları: Erzurum il merkezine 40 km uzaklıkta, Erzurum-İran uluslararası geçiş yolu üzerinde bulunan, eski ismiyle Hasankale olarak bilinen Pasinler ilçesinde bulunmaktadır. MÖ 4000 yıllık tarihi ile Urartular döneminde önemli yerleşim yerlerinden biri olan Pasinler ilçesinde bulunan kaplıcalar, coğrafi konum itibarıyla deniz seviyesinden 1670 m yükseklikte bulunmakla birlikte su kaynakları 205 m derinlikten yeryüzüne çıkmaktadır. Pasinler'de bulunan kaplıcalardaki termal su kaynaklarının sıcaklık seviyesi 39-45 °C arasında değişmek te olup debisi 15 lt/sn seviyesinde ve son olarak suyu ise bikarbonatlı, klorürlü, sodyumlu, karbondioksitli ve kısmen de radyoaktif bileşimli içeriğe sahiptir (Pasinler Belediyesi, 2022). 17. yüzyılda Erzurum'u ziyaret eden Evliya Çelebi Pasinler Kaplıcaları hakkında *"Bu aşağı varoşun güney tarafındaki duvarın önünde yedi adet ılıca vardır. Suyu gayet ılıktır. Küçük kubbeler ile kapatılmış ılıcalardır ve sekiz adet üstü açık ılıca vardır"* şeklinde bilgi vermiştir (Balcıoğulları, 2014:297). Termal su kaynaklarının insan sağlığına iyi geldiğini ve bu bağlamda taşımak suretiyle insanların yararlandığını *"ılıcaların suyundan develerle götürüp uyuz ve cüzzam hastalığına yakalananlar içerek sağlıklarına kavuşurlar. Herkesçe meşhur ılıcalardır"* şeklinde Evliya Çelebi tarafından ifade edilen Pasinler Kaplıcaları (Balcıoğulları, 2014:297) günümüzde birçok hastalığa ve rahatsızlığa karşı tedavi amaçlı kullanılmasının yanı sıra insanlar tarafından içme kürü şeklinde de tüketilmektedir. Şeker hastalığı, mide, karaciğer ve safra kesesi hastalıkları gibi rahatsızlıklara karşı tedavi edici özelliği olan Pasinler Kaplıcaları nörolojik ve ortopedik rahatsızlıklar, dermatolojik hastalıklar, solunum sistemi ve nefrolojik bozukluklara karşı olumlu etki yapmaktadır (Bastem, 1997:73).

Köprüköy Kaplıcaları: Erzurum il merkezine 57 km uzaklıkta bulunan Köprüköy ilçesinde bulunmaktadır. İlçe merkezinde yer alan Çoban Dede Çermiği [Deli Çermik] ve şifalı çamur banyosu özelliği ile termal turizm açısından önemli bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Köprüköy'de bulunan kaplıcalardaki termal su kaynakları, sıcaklık seviyesi 27 °C, debisi 30 lt/sn ve son olarak suyu ise kalsiyum, sodyum, bikarbonat, demir, bromür ve karbondioksit bileşimli içeriğe sahiptir. Aziziye ve Pasinler'deki termal su kaynaklarından farklı olarak mineral seviyesi yüksek olan çamur banyosu için kullanılan alanları bulunmaktadır (Köprüköy Belediyesi, 2022). Köprüköy

⁴ **Kürist:** Termal turizme aktif olan katılan ve termal turizm işletmelerinin sunmuş oldukları ürün ve hizmetlerden tedavi olmak veya sağlığı korumak amacıyla tamamen veya kısmen yararlanan kişilerdir (Kozak, 1991:35).

Kaplıcalarının termal suyunun bazı hastalık ve rahatsızlıklara karşı tedavi edici özellikleri bulunmaktadır. Bunlar, kalp hastalıkları, mide ve deri hastalıkları, sinir sistemi ve metabolizma bozuklukları, romatizmal hastalıklar, nefrolojik ve solunum yolu rahatsızlıklarıdır (Bastem, 1997:73).

Resim 2: Erzurum'un Coğrafi Konumu

(Kaynak: Külekçi, Sezen ve Gencer, 2019:717)

Tablo 2'de Erzurum şehrinde bulunan termal su kaynakları liste halinde verilmiş olup, günümüzde Erzurum'daki termal su kaynaklarının çoğunlukla Aziziye ve Pasinler ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu termal kaynaklara ek olarak kentin öne çıkan diğer termal su kaynakları: Hamam Deresi [Küçüktüy], Akdağ, Arzuti, Köse Mehmet, Hölenk ve Çimenözü [Çat], Olur, Meman ve Hemzan [Tekman] ve son olarak Hızır İlyas [Horasan] olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak bu termal su kaynaklarında tesisleşmenin yetersiz olması ve/veya hiç olmaması nedeniyle termal turizm kapsamında hizmet verilememektedir.

Tablo 2: Erzurum'un Termal Turizm Kaynakları

İlçe	Termal Alan	İlçe	Termal Alan
Aşkale	Kızlarkale Çermik	Hınıs	Dere Çermik
	Kızıl Şorak Çermik		Demirci Çermik
	Cinis Çermik		Gemik Çermik
	Kesik Köprü Acı Su		Yelpis Çermik
Pasinler	Pasinler Kaplıcaları	Aziziye	Aziziye Kaplıcaları
	Soğuk Çermik		Oluklu Çermik
	Küçük Çermik		Zincirli Çermik
	Büyük Çermik		Tuzlu Çermik
	Pancar Çermik		Adsız Çermik
	Değirmen Çermik		Çatak Çermik
	Gözeler Çermik		Akkaynarca Çermik
	Camış Çermik		Balıklı Çermik
	Serçe Boğazı Çermik		Sondaj Çermik
	As Boğa Çermik		Gelingeldi Çermik
Horasan	Balıkaya İçme	Şenkaya	Kaşmuşat Kaynarca
	Acı Kurun İçme		Acısu
	Çermik		Sarısu
	Kantarkaya Çermik		Yelsu

M. Önek

Oltu	Başaklı Çermik	Narman	Çarıklı Çermik
	Uzun Hamam Çermik		Taşburun İçme
Tekman	Çamurlu Çermik	Çat	Köseler Çermik
	Gökoğlan Çermik		İkiler Çermik
	Hamzan Çermik		Hölenk Çermik
	Yukarı Meman Çermik		Budak Çermik
	Orta Meman Çermik		Yel Çermik
Tortum	Esendurak Çermik	Olur	Ilıkkaynak Çermik
Köprüköy	Çobandede Deli Çermik		Süngübayırı Çermik
Karayazı	Güçür Çermik, Yekmal Çermik		

(Kaynak: Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2022)

3. YÖNTEM

Erzurum'un termal turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasını, alternatif turizm türü olarak kullanılabilirliğini incelemenin yanında termal turizmin gelişmesini sağlayacak öneriler geliştirmeyi amaçlayan bu araştırma kapsamında; ilgili literatürü detaylı bir şekilde incelemek, bilgiyi bütüncül bir yaklaşımla gerçekçi olarak ortaya çıkarmak ve daha geniş perspektiften bakabilmek amacıyla kavramsal bir değerlendirme yöntemi tercih edilmiştir. İlk olarak termal turizm konusu detaylı olarak değerlendirilmiş ve geçmiş yıllardaki konuyla ilgili gerçekleştirilen araştırmalar ikincil veri kaynağı olarak incelenmiştir. Ocak-Mart, 2022 tarihi aralığında yazarlar tarafından Türkiye'de termal turizmin haritası çıkarılmış; Erzurum'un termal turizm potansiyelinin daha önceki yıllarda araştırılıp araştırılmadığı, eğer araştırılmış ise hangi yönleriyle incelendiği ve nasıl bir yöntem izlenilmiş olduğu, hangi bulgu ve sonuçlara ulaşıldığı, araştırılmayan kısımların olup olmadığı vb. sorulara cevap aranmıştır. Bu bağlamda araştırmanın kavramsal boyutu oluşturulduktan sonra araştırma, bu kavramsal boyut üzerinden şekillendirilmiştir. Araştırma kapsamında literatür tarama tekniği kullanılarak ikincil verilere ulaşılmış; bu veriler sistemli bir şekilde değerlendirilmek suretiyle derleme yöntemiyle araştırma sonuca ulaştırılmıştır. Araştırmanın sonuç kısmında Erzurum ilinin termal turizm potansiyelinin daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesini ve termal turizmin gelişmesini sağlayacak öneriler geliştirilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihsel süreç içerisinde sağlık kavramı, insanların sürekli arayış içerisinde olduğu konulardan biri olmakla birlikte doğal sıcak su kaynaklarının kullanımı insanlığın varoluşundan itibaren bilinmektedir. Termal turizm, insanların bir taraftan çeşitli hastalık ve rahatsızlıklardan kurtularak sağlıklarına kavuşmak ve sağlıklarını korumak; diğer taraftan boş zamanlarını en verimli ve güzel bir şekilde değerlendirmek amacıyla katılabileceği önemli bir alternatif turizm çeşidi olarak kabul edilmektedir. Alternatif turizm türlerinden biri olarak termal turizm, gerek dünyada gerekse Türkiye'de hızlı bir şekilde gelişerek büyüyen sağlık turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. Türk turizminin kronik problemleri olarak: mevsimsellik özellik göstermesi ve yoğunlukla kıyı kesimlerine hapsolmesi, turizmin tüm yıla yayılamaması, turistlerin harcama oranlarının düşük olması, konaklama sürelerinin kısa olması gibi nedenleri söylemek mümkündür. Termal turizm, bu ve benzeri sorunların muhtemel çözümünde etkin olabilecek turizm türlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Doğal ve beşerî güzelliklerin yanında yer altı ve yer üstü zenginlikleri de bünyesinde bulunduran Türkiye, termal turizm açısından oldukça zengin termal su kaynaklarına sahiptir ve bu potansiyelin etkili ve verimli bir şekilde kullanılması durumunda Türkiye'nin hem turist sayısı hem de turizm geliri olarak daha üst sıralara çıkması muhtemeldir.

Türkiye'nin jeotermal kaynakları ve bu kaynakların bölgelere ve şehirlere olan dağılımı incelendiği zaman, Erzurum'un sahip olduğu termal su kaynaklarıyla (bkz. Resim 1) Türkiye'nin ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli termal turizm merkezlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Erzurum ve çevresinde bulunan termal su kaynaklarının; sıcaklık düzeyleri, debi seviyeleri, fiziksel ve kimyasal özellikleri bakımından değerlendirildiğinde hem termal turizm kapsamında ön plana çıktıklarını hem de birçok hastalık ve rahatsızlığın tedavisi sürecinde kullanılmak suretiyle insanlara şifa kaynağı olmalarının mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu özellikler Erzurum'da termal turizmin gelişmesi yönünde önemli avantajlar sağlamasına rağmen günümüzdeki durum Erzurum'un

termal turizm kapsamında mevcut potansiyelini kullanmadığını ve modern turizm açısından standartların gerisinde kaldığını ve sürdürülebilir bir turizm anlayışından uzak olduğunu göstermektedir.

Günümüzde Erzurum ve çevresinde yüksek nitelikli pek çok termal su kaynağı bulunmasına rağmen ilgili tesisleşmenin [konaklama işletmeleri, termal tesisler] yetersiz ve/veya hiç olmaması nedeniyle sadece üç ilçedeki termal su kaynakları termal turizm kapsamında çoğunlukla yerli ve kısmi olarak da yabancı ziyaretçilere hizmet vermektedir. Bu termal su kaynaklarını: Aziziye, Pasinler ve Köprüköy ilçelerindeki kaplıcalar oluşturmaktadır. Halihazırda termal turizm kapsamında hizmet veren ilçelerdeki yerel yönetimlerden alınan bilgiye göre termal su kaynaklarından daha çok günübirlik ve/veya hafta sonu yapılan ziyaretler şeklinde yararlanılmaktadır. Özellikle, yaz tatilinde, yıllık izinlerde, bayramlarda ve belirli zamanlarda eş, dost ve/veya akraba ziyareti için büyük şehirlerde yaşayan ve şehri ziyarete gelen yerli turistler tarafından dinlenme amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca termal su kaynaklarının işletmesini yapan belediyeler tarafından herhangi bir istatistik kaydı tutulmadığından dolayı termal kaynakları kullanan ziyaretçi sayıları hakkında sağlıklı bir yorum yapmak pek mümkün gözükmemesi de ilgili belediyelerle yapılan telefon görüşmeleri sonucunda Aziziye’de bulunan termal su kaynaklarını yıllık olarak yaklaşık 30.0000 kişi; Pasinler’de bulunan termal su kaynaklarını yıllık olarak yaklaşık 20.000 kişi ve son olarak Köprüköy’de bulunan kaplıcaları yıllık olarak yaklaşık 10.000 kişinin kullandığı öğrenilmiştir.

Erzurum, termal turizm kaynakları bakımından önemli potansiyele sahip bir destinasyon olmasına; termal su kaynaklarının çoğunun şehir merkezine yakın konumda ulaşımı kolay sağlanabilir olmasına rağmen termal turizm bakımından istenilen konumda olmamakla birlikte arzu edilen düzeye ulaşamamıştır. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında alt yapı olanaklarının ve termal tesisleşmenin istenilen düzeyde olmaması, fiziki donanım ve sermaye eksikliği, girişimcilik kültürünün yeterince gelişmemesi, yatırımcıların ve girişimcilerin yeterli düzeyde teşvik edilmemesi, kalifiye personelin yetersiz olması, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği ve ulaşım güçlüğü olduğu düşünülmektedir. Erzurum ili sınırları içerisinde 2022 yılı itibarıyla profesyonel anlamda hizmet verebilecek sadece dört adet belediye işletme belgesi termal tesis bulunmakta ve bu tesislerin üç tanesi resmi kurumlar tarafından işletilmektedir. Bu bağlamda jeotermal su kaynakları bakımından Erzurum, her ne kadar zengin bir potansiyele sahip olsa da termal tesisleşme ve alt yapı olanakları bakımından bir o kadar yetersiz durumdadır.

Erzurum sınırları içerisinde bulunan termal su kaynaklarının daha etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak; termal turizmin tüm yıl boyunca yapılmasını mümkün kılarak ulusal ve bölgesel ekonomiye katkı sağlamak açısından yazarlar tarafından kapsamlı literatür taraması sonrasında bazı öneriler geliştirilmiştir. İlgili öneriler aşağıda yazıldığı gibidir:

- Erzurum’daki termal su kaynaklarının tanıtımının ve pazarlama faaliyetlerinin gerek ulusal gerekse uluslararası platformlarda yetkili ve etkili kişiler tarafından yapılması gerekmektedir. Termal su kaynaklarına yönelik katalog, broşür ve basılı ve/veya görsel diğer tanıtıcı materyaller hazırlanmalı ve sosyal medya başta olmak üzere farklı kanallarla potansiyel tüketiciler haberdar edilmelidir.
- Termal turizm konusunda konferans, kongre, sempozyum, seminer, panel vb. etkinlikler sık bir şekilde düzenlenerek toplumda farkındalık yaratılmalı; sivil toplum kuruluşları, yerel ve merkezi yönetimler, üniversitelerin ilgili bölümleri ve diğer tüm iç ve dış paydaşlar bu sürece dahil edilmelidir.
- Kamu ve özel hastanelerde sağlık turizmi kapsamında termal turizm özelinde polikliniklerin açılması teşvik edilmeli ve bu bağlamda alternatif tıbbın gelişmesi sağlanmalıdır.
- Turizm sektörüne termal turizm bağlamında özel sektörün yatırım yapması ve girişimcilik faaliyetleri çeşitli yöntem ve uygulamalarla teşvik edilmelidir.
- Termal turizm kapsamında hizmet veren mevcut kamu kurum ve kuruluşları tarafından işletmesi yapılan termal tesislerin bakımı yapılarak daha etkin bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Ayrıca Erzurum’un sahip olduğu zengin termal turizm potansiyelinin turistler tarafından kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla yeni modern termal tesisler: termal oteller, termal havuzlar, kaplıcalar, kür merkezleri ve parkları vb. inşa edilmelidir.

M. Önek

▪ Günümüz teknolojisi ile termal su kaynaklarının herhangi bir fiziksel ve kimyasal bozulmaya maruz kalmadan taşınması mümkün olduğundan dolayı yüksek potansiyeli olan termal su kaynaklarından şehir merkezindeki ilgili işletmeler başta olmak üzere Palandöken Kayak Merkezindeki turistik otellere termal sular taşınarak farklı işletmelerde kullanılmaları sağlanmalıdır.

▪ Termal turizmin Erzurum'daki kış turizmine entegre olmasını sağlamak amacıyla termal turizm özelinde planlama yapılmalıdır. Kış turizmi kapsamında sahip olunan yüksek potansiyelin termal turizme aktarılmasını sağlayacak veya kolaylaştıracak turistik ürünler geliştirilmelidir. Tur operatörleri ve seyahat acentalarının kış turizmi ve termal turizmi birleştirerek paket turlar ve turistik ürünler hazırlamaları teşvik edilmelidir.

▪ Erzurum jeotermal alanında envanteri çıkarılan ve halihazırda kullanılmayan ve kapalı olarak tutulan termal su kaynaklarının turizm açısından kullanılabilirliği araştırılmalı ve ilgili analizler yapılmalıdır.

▪ Erzurum'un Gürcistan, İran ve Azerbaycan gibi ülkelere yakın bir yerde konumlanması, bu ülke vatandaşları için hem sağlık hem de termal turizm potansiyeli açısından tercih edilebilir bir destinasyon olması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G. (2010). "Türkiye'de Kaplıca Turizmi ve Sorunları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 35-54.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aziziye Belediyesi (2022). Aziziye Kaplıcaları. <http://www.aziziyetermal.com/>. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Balçoğulları, A. (2014). "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Anadolu Şifalı Suları ve Günümüzün Termal Turizmi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 173/173, 287-306.
- Bastem, N. (1997). *Termal Turizmi ve Erzurum'un Termal Turizm Potansiyeli*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bostan, A. (2020). "Kuşadası'nda Termal Turizm Potansiyelinin Analizi", *Journal of New Tourism Trends*, 1/1, 40-54.
- Bucak, T. ve Özkaya, E. (2013). "Çanakkale İlinin Termal Potansiyeli", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5/2, 7-23.
- Bulut, İ. ve Girgin, M. (2001). "Bingöl Kös Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7/5, 59-79.
- Çetin, T. (2011). "Termal Turizm Potansiyeli Açısından Kozaklı (Nevşehir) Kaplıcaları", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 899-924.
- Çetinkaya, T. ve Zengin, B. (2009). "Yaşlı Bakımı ve Turizm", *VII. Geleneksel Turizm Paneli Bildiriler Kitapçığı*. Sakarya Üniversitesi, Sakarya. 21 Nisan, ss.172-181.
- Çiçek, R. ve Adveren, S. (2013). "Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesi'ndeki Kaplıca ve Termal Tesisler in Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15/25, 25-35.
- Dereli, N. ve Temizkan, R. (2019). "Bolu'nun Termal Turizm Potansiyeli ve Termal Turist Profili", *Eskişehir Osman gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/2, 321-347.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Erdoğan, E. ve Aklanoğlu, F. (2008). "Termal Turizm ve Afyon Gazlıgöl Örneği", *E-Journal of New World Sciences Academy*, 3/1, 83-92.
- Emekli, G. (2004). "Seferihisar'da Termal Turizm Olanakları", *Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu*, Ege Üniversitesi, İzmir. 7-8 Ekim, ss.147-156.
- Emir, O. ve Durmaz, G. (2009). "Afyonkarahisar'ın Termal Turizm İmajı Üzerine Bir Değerlendirme", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20/1, 25-32.
- Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Termal Turizm. <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56077/termal-turizm.html>. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Giritoğlu, İ. (2015). Turizmin Tarihsel ve Yapısal Gelişimi. Aslan, Z (Ed), *Genel Turizm*. (ss.75-100). Ankara: Grafiker Yayınları.

- Go Türkiye (2022). Erzurum Go Türkiye. <https://goerzurumturkiye.com/>. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Gürdal, A. (2000). "Göller Yöresinin İnanç Turizmi Açısından Önemi ve Isparta-Yalvaç-Egirdir'deki Kültür Varlıklarının Turizm Amaçlı Kullanımı", *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. 07-08 Eylül ss.13-19.
- İbret, U. (2007). "Türkiye'de Yeni Gelişen Bir Termal Turizm Merkezi: Cavundur Kaplıcası" *Eastern Geographical Review*, 12/18, 135-164.
- Kahraman, N. (1991). "Termal Turizm Olayı ve Yalova Kaplıcaları", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 10-12.
- Kotan, N. (2018). *Destinasyon Pazarlaması ve Alternatif Turistik Ürün Olarak Termal Turizm: Erzurum İli Örneği* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kozak, N. (1991). "Termal Turizm İşletmeciliği ve Önemi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29/30, 33-40.
- Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M. (2015). *Genel Turizm: İlkeler ve Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kök, M. (2013). *Sağlık Turizmi Açısından Termal Turizm: Denizli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köprüköy Belediyesi (2022). Köprüköy Kaplıcaları. <https://www.koprukoy.bel.tr/detay-682-koprukoy-deli-cermik-kaplicalari.html>. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Koroğlu, Ö. (2015). Turizmin Çeşitli Kriterlere Göre Sınıflandırılması. Aslan, Z (Ed), *Genel Turizm*. (ss.117-189). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (2022). Erzurum Termal Turizm Potansiyeli. https://kudaka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/7a892-erzurum_termal_turizm_potansiyeli.pdf. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Külekçi, E.A., Sezen, I. ve Gencer, S. (2019). "Erzurum Kentinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Kent Akademisi*, 12/40, 714-728.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Sağlık ve Termal Turizmi Tanımı. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11492/saglik-ve-termal-turizmi-tanimi.html>. (Erişim Tarihi 20.04.2022).
- Lund, W.J. ve Freeston, H.D. (2001). "World-Wide Direct Uses of Geothermal Energy 2000", *Geothermics*, 30/1, 29-68.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (2022). Türkiye Jeotermal Kaynaklar Dağılımı ve Uygulama Haritası. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/jeotermal-harita/images/1.jpg> (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Özbek, T. (1991). "Dünyada ve Türkiye'de Termal Turizmin Önemi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 15-29.
- Özdipçiner, N. (2018). *Termal Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). "Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0/2, 183-195.
- Öztürk, M. ve Bayat, M. (2011). "Uluslararası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi: Bir Literatür Çalışması", *Kahramanmaraş İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2, 135-156.
- Pasinler Belediyesi (2022). Pasinler Kaplıcaları. <https://www.pasinler.bel.tr/icerik/pasinler-kaplicalari-hasankale-termal-kampusu>. (Erişim Tarihi 15.04.2022).
- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2022). Türkiye'de Termal Sağlık Turizmi. <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/ekleni/10949/0/07pdf>. (Erişim Tarihi 20.04.2022).
- Selvi, M.S. (2011). Sağlık Turizmi. Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (Eds), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. (ss.275-295). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şenol, F. (2016). *Türkiye Turizm Coğrafyası ve Dünya Kültürel Mirası*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taşlıgil, N. (1995). "Manisa'nın Termal Turizm Potansiyeli", *Türk Coğrafya Dergisi*, 0/30, 299-317.
- Tavşan, S. (2012). *Termal Turizm İşletmelerinde Müşteri Şikayetlerinin Analizi Üzerine Bir Alan Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Temizkan, S.P. (2015). *Sağlık Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

M. Önek

Tengilimoğlu, D. (2013). *Sağlık Turizmi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Topay, M. ve Küçük, V. (2010). "Termal ve Maden Suları tesislerinde Peyzaj Tasarımının Önemi", *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 12/17, 83-91.

Tuna, H. (2017). *Medikal Turizm Kapsamında Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tercih Nedenleri Üzerinde Türk Dış Politikasının Etkisi ve Türkiye Algısı*. Doktora Tezi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

Tuna, H. (2019). "Bolu İlinin Termal Turizm Açısından Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15/15, 117-130.

Ünal, Ç. (2003). "Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8/10, 115-132.

Zaman, M. ve Birinci, S. (2011). "Doğu Karadeniz'de Termal Turizminin Geliştirilebileceği Merkezlere Yeni Bir Örnek: İkizdere Kaplıcası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/1, 405-429.

Zengin, B. ve Eker, N. (2016). "Sakarya İli Termal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/3, 165-181.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).